

O‘ZBEKISTONDA ARAB ETNOSI BILAN BOG‘LIQ ETNOTOPONIMLAR

ShDPI Ijtimoiy fanlar kafedrasida o‘qituvchisi

Begaliyev Nurbek

ShDPI Ijtimoiy fanlar fakulteti

Tarix yo‘nalishi talabasi

Nosirova Kamola

Annotatsiya: *Ma’lumki, arablarning Movarounnahrda kirib kela boshlagan ilk davridan bugungi kungacha ming yildan ortiq vaqt o‘tdi. Kechgan bu davr mobaynida arablar ham o‘rta osiyolik boshqa etnoslar qatori mahalliy aholining bir parchasiga aylana borib, mintaqada yuz bergan ijtimoiy-siyosiy va etnomadaniy jarayonlarda faol ishtirok etganlar. Maqolada O‘zbekistonga arablarning kirib kelish bosqichlari va joylashish tarixi, ularning keyingi hayoti va taqdiri tarixiy-etnografik ko‘lami, shuningdek, arab etnosi bilan bog‘liq etnotoponimlar haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar: *Arab, etnotoponim, etnos, islom, musulmon, xalq, etnos, madaniy, sayyoh, ko‘chmanchi, o‘troq, Termiz, Qarshi*

Abstract: *It is known that more than a thousand years have passed since the first Arabs entered Movarounnahr until today. During this period, Arabs, along with other Central Asian ethnic groups, became part of the local population and actively participated in the socio-political and ethno-cultural processes that took place in the region. The article talks about the stages of arrival of Arabs in Uzbekistan and the history of their settlement, the historical-ethnographic scope of their further life and fate, as well as ethnotoponyms related to the Arab ethnos.*

Key words: *Arab, ethnotoponym, ethnos, Islam, Muslim, people, ethnos, cultural, tourist, nomad, settler, Termiz, Karshi.*

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach o‘z tarixini, vatan tarixini o‘rganishga alohida e’tibor berila boshlandi. Bizga yaxshi ma’lumki har bir xalqning tarixini o‘rganishda uning madaniyatini o‘rganish alohida ahamiyatga egadir. Zero prezidentimiz Sh.Mirziyoyev aytganlaridek — Bizni mushtarak tarix va madaniyat, yagona muqaddas din, o‘xshash mentalitet bog‘lab turadi¹.

Ko‘pgina tarixiy manbalarda, jumladan etnotoponimlar – etnonimlar tarkibida xalqimizning etnik jihatlari ilmiy adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi. Ularda ilk ajdodlarimizning har xil nomlari qayd etiladi. Afsuski, ularning har biri maxsus tarzda o‘rganilib yakunlangan emas. Bu masalani keng yoritish mukammal O‘zbekiston tarixini yaratish uchun hozirgi kun talabidir. Xususan bunga yorqin misol sifatida

¹ SH.Mirziyoyev. Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining ikkinchi Maslahat uchrashuvi. Toshkent-2019 yil 29 noyabr.

O'zbekistonda arab etnosi bilan bog'liq etnotoponimlar mavzusini keltirishimiz mumkin. G.Meyendorf arablar haqida quyidagicha xabar beradi: "Ular qishloqlarda yashaydilar, bir qismi esa Buxoro shahriga qo'shni turadilar. Ayrim arablar ko'chmanchi, shuningdek, yarim ko'chmanchi, Termiz yo'nalishi va Qarshi atroflarida ko'chib yuradilar. Arablarning ko'pchiligi dehqonlar. Ularning cho'llarda chorva boqib yuradigan otarlari borki, bu savdo sotiqda muhim bo'lgan mashhur barra terilarni yetkazib berish manbai sanaladi". G.Meyendorf, Buxoro viloyati (xonlik)da yashovchi arablarning o'sha paytdagi umumiy sonini 50 ming kishi deb ko'rsatgan. Djon Shoberlayn – Engel: «Milliy belgilar bo'yicha chegaralanish o'tkazilguniga qadar mintaqa aholisi o'z-o'zini anglashining eng muhim mezoni ko'chmanchi chorvadorlar va o'troq voha aholisi o'rtasidagi farq hisoblangan»², – deb qayd qilgan. Bu o'rinda amerikalik olim aholi identikligining eng muhim ko'rsatkichi etniklik emas, balki xo'jalik-madaniy xususiyat bo'lganligini nazarda tutgan.

XIX–XX asrlarda O'zbekiston arablarining an'anaviy mashg'ulotlari uch xo'jalik-madaniy turlariga bo'lingan: a) o'troq xo'jaliklar; b) ko'chmanchi chorvadorlar; v) yarim ko'chmanchi (yarim o'troq) chorvador-dehqonlar. XX asrning 90-yillaridan boshlab xo'jalik-madaniy turlar asosida etnoslarni tasniflash, etnik identiklik va etnodifferentsiya masalalarini o'rganishda madaniy-xo'jalik omillari ham muhim ahamiyat kasb etgan³. Chunonchi, mintaqada aholisini, asosan, xo'jalar tashkil qiladigan ko'plab qishloqlar mavjud: Xo'ja, Xo'jalar, Xo'jaobod, Xo'jailg'or, Xo'jaqishloq, Xo'jaipok, Xo'jaasmin, Xo'jaxayron va hokazo.

Bevosita xo'ja nomi bilan bog'liq bo'lgan etnotoponimlar tahlilicha, O'rta Osiyo hududida xo'jalar nomi bilan yuritiluvchi qishloq va aholi manzillarining tarqalishi turlicha bo'lgan⁴. N.F.Sitniyakovskiy Zarafshon vohasidagi aholi manzillari nomlarini ro'yhatga olib chiqqan. Uning ro'yhatga 2800 dan ortiq qishloq nomlari qayd etilgan. Mazkur qishloqlarning 78tasi arab nomlari bilan bog'liq bo'lgan qishloqlardir. Masalan arab deb ataluvchi qishloqlar 12 ta, arablar 4ta arabxona 40 tani tashkil etadi. Shuningdek Arabtepa, Qo'ldosharab, Milkiarab, Chilong'u arab kabi nomlar ham shu ro'yhatga keltirilgan⁵. I.I.Zarubin o'z tadqiqotlarida Buxoro viloyatida arab 7 ta, Arabon 6 ta, Arab qishloq 2 ta, Arablar 2ta, Arabsho, Qum Arabxona, Arabxona ubat, Arabxona sarkarda Arabxona bolo, Arabxona amirobod, Arabxona uba, Arabxona vurama, Yangi Arabxona kabi qishloq nomlari bo'lganligi ta'kidlangan⁶.

² Шоберлайн–Энгел Д. Перспективы становления национального самосознания узбеков // Восток. –1997. –№ 3. – С. 55.

³ Дифференциация [лот. differentia – айирма, фарқ; фарқланиш] бир бутун нарсанинг турли хил қисмларга, шаклларга, босқичларга ажралиши, бўлиниши, табақаланиши; бутуннинг қисмларини ўзаро фарқлаш, ажратиш, табақалаш.

⁴ Rajabov.R. O'zbekistondagi arablar tarixi va etnografiyasi-T.Sharq.2012-120.b

⁵ S.Qorayev Etnomika. – T.: O'zbekiston, 1979. – B.12-13.

⁶ R.Rajabov O'zbekistondagi arablar tarixi va etnografiyasi - B.192 .

Arabxona nomi bilan bogʻliq Qarshi shahrining shimolidagi mahalla , eski shahar atrofidagi guzar boʻlsa , Arabxona degan qishloqlar viloyatda bir necha. Arabxona nomi bilan arab va xona soʻzlaridan tuzilgan. Maʼnosi arablar yashaydigan ovul (qishloq, guzar) dir. Joy nomlari tarkibida xona soʻzi ovul,qishloq , guzar maʼnosini anglatadi⁷.Oʻzbekistonda arablar zich holatda yashovchi aholi maskanlaridan biri Qashqadaryo viloyati Mirshikor tumanidagi Jeynov qishlogʻi hisoblanadi. Qishloq nomi forscha joʻy (ariq, anhor) va nav (yangi) soʻzlaridan tarkib topgan⁸.Qadimda Jeynov hududi Xarruk, Kattapo, Gavhar, Chuqurkoʻl , Oqrabod, Bovvara, Avonna deb nomlangan jami 9ta mahalladan iborat boʻlgan⁹. Hozirda esa 4 ta yangi Jeynov, Avonna, Kattapoy, Anduhiy kabi nomlar bilan atlatadi. Yuqorida zikr etilgan joy nomlari arablarning urugʻ shahobchalari boʻlgan toponimdir. Bu borada mahalliy aholi orasida ikki xil mavjud. Birinchisi , Avonna, Bovvara, Xarruk urugʻlari Amir Temur davri tarixi bilan bogʻlab talqin qilinadi . Ikkinchi tahmiga koʻra , Bovvora urugʻi Jeynov qishlogʻiga Buxoroning Qorakoʻl tumanidan kalib joylashib mahalliy aholining etnik tarkibiga qoʻshilib ketgan. Axborotchilar maʼlumotlariga koʻra, Anduxuy urugʻi Afgʻoniston hududi orqali kelib joylashgan arab shahobchasidir. Koson tumanidagi Arabxona qishlogʻida 7 ta yirik arab urugʻlari yashab kelishgan. Hozirgi davrda arabxonada 500 xoʻjalik , 11 mingdan ortiq aholi istiqomat qilib kelmoqda.

Buxoro viloyatidagi roʻyhatga olingan etnotoponimlar 3000dan ortiq boʻlib, ana shu aholi manzillarining 1/3 qismi etnotoponimlardir. Jumladan , Arab, Araba, Arabobod, Arabon, Arabqishloq, Arablar, Arabxona, Arabcha soʻzlaridan nom olgan qishloqlar soni 72 tani tashkil qiladi¹⁰. Nomshunos olim T. Nafasov Qashqadaryo vohasida joylashgan arab qishloqlarining 21 tasini aniqlagan. Bular Arabovul, Arabbon, Arabbon darvoza, Arabsoy, Arabtoʻda, Arabxona kabilar Qarshi, Koson, Shahrisabz, Kitob tumanlarida joylashgan shahar, qishloq va guzarlardan iborat. Surxondaryo viloyatining Qiziriq, Sherobod hamda Denov tumani Yurchi qishlogʻida arablarning „gʻaltakchi” urugʻi borib joylashgan boʻlsa, Poʻlatining Pistalisidan Samarqandning Narpay tumaniga qarashli Duoba, Oʻzbekkent, Charxin, Arabxona qishloqlariga ham arab urugʻlari koʻchib borib, yashab kelishmoqda. Kattaqoʻrgʻonning sharqiy qismida joylashgan Parxoʻza qishlogʻida ham arablar yashab kelishgan . Ammo mahalliy aholi ularni arab nomi bilan emas , „qarshilik arab ” nomi bilan aytadi. Bu kabi misollarni koʻp keltirish mumkin.

Xulosa oʻrnida shuni taʼkidlash lozimki, mintaqada arablarning kirib kelishidan to hozirgi kungacha boʻlgan davrga nazar tashlar ekanmiz arablar oʻzbek xalqi tarixiga sezilarli iz qoldirganligini koʻrishimiz mumkin. Shu bilan birga arablarning tub joyga

⁷ T.Nafasov , Sh.Tursunov. Qarshi shahri mahalla va koʻcha nomlari . - T.: Maʼnaviyat ,2008. - B. 22-23.

⁸ S.Qorayev Oʻzbekiston viloyatlar toponimlari . - T.: Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi , 2005. - B.183.

⁹ M.Saidov., P. Ravshanov. Jeynov tarixi... - B.50.

¹⁰ M.Saidov., P. Ravshanov. Jeynov tarixi... - B.32.

o‘rnashishi natijasida aholi istiqomat qiladigan joylar nomida o‘zgarishlar kuzatildi. Bu o‘zgarishlar hozirgi kunda ham saqlanib qolganligini ko‘rishimiz mumkin

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. SH. Mirziyoyev. Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining ikkinchi Maslahat uchrashuvi. Toshkent-2019 yil 29 noyabr.

2. Шоберлайн–Энгел Д. Перспективы становления национального самосознания узбеков // Восток. –1997. –№ 3. – С. 55.

3. Дифференциация [лот. differentia – айирма, фарқ; фарқланиш] бир бутун нарсанинг турли хил қисмларга, шаклларга, босқичларга ажралиши, бўлиниши, табақаланиши; бутуннинг қисмларини ўзаро фарқлаш, ажратиш, табақалаш.

4. Rajabov.R. O‘zbekistondagi arablar tarixi va etnografiyasi-T.Sharq.2012-120.b

5. S.Qorayev Etnomika . – T.: O‘zbekiston, 1979. – B.12-13.

6. R.Rajabov O‘zbekistondagi arablar tarixi va etnografiyasi - B .192.

7. T.Nafasov , Sh.Tursunov. Qarshi shahri mahalla va ko‘cha nomlari . – T.: Ma’naviyat ,2008. – B. 22-23.

8. S.Qorayev O‘zbekiston viloyatlar toponimlari . – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi , 2005. – B.183.

9. M.Saidov., P. Ravshanov. Jeynov tarixi... - B.50.

4. Abdixalimovich, A. F., & To‘lqinovich, M. T. L. (2023). YOSH KADRLARNI O‘QITISH DIDAKTIKASINING ZAMONAVIY TALABLARI. PEDAGOG, 6(4), 110-114.

5. Abdixalimovich, A. F. (2023). MINALI MAYDONLARDAN YO‘L OCHIB O‘TISH USULLARINI O‘RGANISH METODLARI. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(9), 65-72.

6. Abdixalimovich, A. F. (2023). YOSHLARDA HARBIY BILIM VA FAOLIYATINI SHAKILLANTIRISHNING IJTIMOIIY FALSAFIY XUSUSIYATLARI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(22), 148-153.

7. Азимов, Ф. А. (2023). СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ВОЕННЫХ ЗНАНИЙ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У МОЛОДЕЖИ. Новости образования: исследование в XXI веке, 2(13), 361-364.

8. Азимов, Ф. А. (2022). ПАТРИОТИЗМ ОЧЕНЬ ЦЕНИТСЯ. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(12), 975-977.

9. Азимов, Ф. А. (2023). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ПРОЦЕСС ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ-

РУКОВОДИТЕЛЕЙ. Новости образования: исследование в XXI веке, 2(13), 365-368.

10. Abdixalimovich, A. F. (2023). HARBIY XIZMATCHILARDA KO‘NIKMA VA MALAKALARNI SHAKLLANTIRISH. O‘ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(22), 154-156.

11. Мамаджонов, Р. (2023). “VII-VIII ASRLARDA ARAB XALIFALIGI ISTILOSIGA QARSHI KURASHDA MAHALLIY HUKMDORLARNING O‘RNI VA ROLI” MAVZUSIGA OID INGLIZ TILLI TADQIQOTLAR TAHLILI. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(S/5).

12. Akramovich, M. R. (2023). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PROFESSIONAL DIRECTION OF YOUNG PEOPLE.

13. Akramovich, M. R. (2023). Patriotism and its Importance in Involving Young People in the Armed Forces. Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 17, 31-33.

14. Мамажонов, Р. А., Тилаволдиев, Ш. Х., & Тўхтаназаров, И. И. (2020). ЁШЛАРНИНГ ҲАРБИЙ-ВАТАНПАРВАРЛИК ТАРБИЯСИДА ЖАНГОВАР ВА МЕҲНАТ ШУХРАТИ МУЗЕЙЛАРИНИНГ ЎРНИ. Интернаука, (21-3), 74-75.

15. Мамажонов, Р. А., & Ахунов, И. И. (2020). ҲАРБИЙ-ВАТАНПАРВАРЛИК ТАРБИЯСИДА БАДИИЙ АДАБИЁТ, КИНО, ТЕАТР ВА ТАСВИРИЙ САНЪАТНИНГ АҲАМИЯТИ. Интернаука, (22-3), 64-66.